

Татяна Мострова (София, България)

ЗА ЕДИН СТИЛИСТИЧЕН ПОХВАТ В ДВА СРЕДНОБЪЛГАРСКИ ПРЕВОДА НА ЛЕСТВИЦАТА ОТ XIV ВЕК

В последно време се появиха редица нови изследвания, които разглеждат необходимостта от включването на т. нар. ритмична проза в обхвата на понятието старобългарска поезия. Освен в оригинални творби на старобългарските писатели¹ ритмично-организираните структури бяха открити и в Кирило-Методиевите преводи на евангелските текстове и псалтира, както и в някои жития от Супрасълския сборник². Явлението се наблюдава и в по-нататъшното развитие на старобългарската, староруската и старосръбската поезия³. Поетичните пасажки в омилетиката и агиографията бяха определени като трети тип поезия⁴ наред с декламационната и мелодичната от литургически тип. Значително място бе отделено и на теоретичните изследвания върху тази сложна проблематика⁵.

В тази статия ще спрем вниманието си върху ритмично организираните пасажки в два превода на Лествицата от XIV в., които се откриват в своеобразните дефиниции и в други текстови отрязъци от експозицията на словата. Изходен пункт при изследването на преводаческата техника ще бъде отношението на среднобългарските книжовници към гръцкия оригинал.

Материалът е извлечен от рък. № 3/11 и 3/10 от сбирката на НМРМ⁶. Гръцкият текст на Лествицата се цитира по изданието *Corona Patrum Salesiana, series graeca, v. VIII, IX. Sanctorum patrum saeculorum et latinorum opera selecta*.

Ръкопис № 3/11 (Теодосиевата Лествица от 1364 г.) принадлежи към група преписи от средата на XIV в., които се отнасят към редактирания стар превод⁷ (нататък РП), който е бил поправен през т. нар. предевтимиевски период. Вторият

¹ Якобсон, Р. Стихотворные цитаты в Великоморавской агиографии. — *Slavistična revija*, 10 1957, 111—118; Станчев, К. Ритмичната структура в химничната поезия на Климент Охридски. — *Български език*, 1969, кн. 6, 523—531.

² Костова, К. Ритмични структури в Кирило-Методиевските преводи. — *Старобългаристика*, 1985, 4, 79—90; Костова, К. Ритмични структури в старобългарските паметници. — В: Кирило-Методиевски студии, кн. 4, С., 1987, 217—232.

³ Подобен преглед на изследванията вж. у Наумов, А. По въпросите на най-старата славянска поезия. — *Старобългарска литература*, 8, 1980, 43—45.

⁴ Наумов, А. Цит. съч., с. 41.

⁵ Picchio, R. *Strutture isocoliche e poesia slava medievale: A proposito dei capitoli III e XIII della „Vita Constantini“*. — *Ricerche Slavistiche*, 17/19, 1970—1972, 419—445; Picchio, R. The isocolic principle in old Russian prose. — In: *Slavic poetics. Essays in honor of Kiril Taranovsky*. The Hague — Paris, 1973, 299—331; Пикио, Р. Върху изколонните структури в средновековната славянска проза. — *Литературна мисъл*, 1980, 3, 75—107.

⁶ Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. С., 1902.

⁷ Христова, Б. Монах Марко — неизвестен български книжовник и преводач от XIV век. — *Старобългаристика*, 1984, 3, 50—56. За идентичността на преписите и за тяхната генетична връзка вж. Мострова, Т. Значението на маргиналните бележки при проучване преписите на Лествицата. — В: *Годишник на СУ „Климент Охридски“*. Център за славяно-византийски проучвания „Акад. Иван Дуйчев“. Т. I (под печат).

препис (датиран от 80-те години на XIV в.⁸) представя нов превод (нататък НП) или ново редактиране на Лествицата, свързано с реформаторската и кодификаторската дейност на Евтимиевия книжовен кръг⁹.

В композиционната структура на словата дефинициите се включват непосредствено след обявяването на темата или след кратък увод. Заедно с останалите поетични сегменти, пръснати в изложението на поученията, те са централни, открояващи се в смислово отношение и носят основните идеи на творбата. Ритмизирането на тези пасажии не е случайно явление. Този поетичен похват, използван от Й. Лествичник, съответствува на неговия емоционален стил, изпълнен с многобройни сравнения и метафори¹⁰.

Ритмично организирани структури са построени на принципа на синтактичния паралелизъм, който е основният ритмоопределител в текста. Той маркира обсега на основната ритмична единица — ритмемата¹¹. В нашия материал нейните граници варират от синтагма до цяла изреченска конструкция. При по-голямата част от дефинициите синтактичният паралелизъм се осъществява в рамките на изречение със съставно именно сказуемо с копула или с елипса на копулата, чийто именен компонент се състои от голям брой елементи. Всеки елемент образува отделна синтагма с двучленна структура от определяемо в им. падеж и съгласувано или несъгласувано определение. Паралелните синтактични конструкции в този случай се изграждат на нивото на синтагмата. Ритмичността на фразата се постига чрез повторението на паралелните в структурно отношение елементи, които изграждат именния компонент.

Според вида на определението (съгласувано — несъгласувано) се разграничават две основни структурни схеми: (П им. + С им.) и (С дат./род. — С им.) — *вѣрѣжѣно не^арѣженіе* 3/10, 115б и *вмѣненію не^авѣдѣніе* 3/10, 115б. Те могат да бъдат раз-
нообразявани от словоредни различия (препозиция или постпозиция на съгласувано-
то и несъгласуваното определение) или от броя на определенията в синтагмата:
(С им. + П им.) — *словоположннкъ годькъ* 3/10, 127б; (С им. + С дат./род.) — *ѡло-
женіе развѣмѣніомъ* 3/10, 185б; (ПС дат./род. + С им.) — *сѣмртнѣн паматн дѣлатель*
3/10, 90а; (СП дат./род. + С им.) — *помощн ѣжж прогоннтель* 3/10, 127б (С им. +
ПС дат./род.) — *ѡвръженіе ѡгословныхъ попеченіи* 3/10, 185б; (С им. + СП дат./род.) —
ѡръзаніе сладостн грѣтанныж 3/10, 98а; (С им. + С род. + П им.) — *жѣданіе без-
чѣстїа несытно* 3/10, 81а; (СП род. + С им.) — *дѣха стѣго вѣмѣстннше* 3/10, 134а;
(С им. + отъ + С род.) — *сѣмрть ѡ мнра* 3/10, 183а. Моделът с несъгласувано
определение с предлог се използва сравнително рядко. Той е отклонение от моде-
ла на гръцката синтагма — *θάνατος κόσμου* (т. II, с. 247). В отделни случаи се
срещат и схемите (С им. + МС дат./род.) — *ненавнсть своего ѡвѣтованїа* 3/10, 92б;
(ПМ дат. + С им.) — *вѣствлесннмъ вѣствъ пнща* 3/10, 189б; (П им. + МП дат./
род. + С им.) — *самовольное вѣсѣ скръзены тръпѣніе* 3/10, 57б. Във функция на съг-
ласувано определение се употребява и причастна форма (Прич. им. + С им.) — *втрѣ-*

⁸ Датировката на този препис е дадена по описа на Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова. Славянски ръкописи в Рилския манастир. Т. II, № 77 (под печат).

⁹ Поради ограничения обем на статията основните различия между двата превода ще бъдат раз-
гледани на друго място.

¹⁰ Върху поетичния стил на Йоан Лествичник обръща внимание и Богдановић, Д. Јован
Лествичник у византијској и старој српској книжевности. Београд, 1968, 134—147.

¹¹ Терминът се използва от Кр. Станчев, който го заема от М. Янакиев. Библиографските данни
вж. у Станчев, К. Цит. съч., с. 525.

пажщѣа мыслъ 3/10, 115б; (Прич. дат. + С им.) — въсхлещеніе 3/10, 134а.

В една и съща дефиниция може да има редуване на няколко формули през известен интервал. Най-често се употребява смяната на (П им. + С им.) или (С им. + П им.) с (С дат./род. + С им.):

СТРАННИЧЕСТВО ^ε,

БЕЗДЪРЪЗНОВЕНЕНЪ ОБЫЧАН.

НЕВѢДОМА ПРѢМЖДРѢ.

НЕОБАНЧАЕМЪ РАЗЪМЪ.

СЪКРЪВЕНО ЖИТІЕ.

НЕВНДНМЪ РАЗЪМЪ.

НЕАВАЕНЪ ПОМЫСЛЪ.

ХЪДОСТЬ ХОТѢНІЕ.

ТЪСНОТЫ ЖЕЛАНІЕ.

ЛЮБВЕ БОЖІЖ ВНА.

ЖЕЛАНІА МНОЖЕСТВО.

ТЪЩЕСЛАВІА ^εВЪРЪЖЕНІЕ.

МЛЪЧАНІА ГЛЪБЕННА.

Слово III, 3/10, 21а

Пунктуационните знаци (в случая средната точка) определят границите на синтагмата в изречението и обуславят отделянето на стихотворните редове. Ако приложим изоколния модел на Р. Пикио¹² за разлагането на текстовете на логико-синтактични и сегментни единици, синтагмите ще представляват двуакцентни изоколни структури, които рядко биват нарушавани от редове с повече акценти. Ритмичното и синтактичното членение на текста отговаря на смисловото членение на изречението, което оформя смисловото единство на цялата дефиниция.

Функционалната индивидуалност на акцентирания колон проличава най-добре в случаите, когато в дефинициите е използван само един от моделите на именния компонент, напр. (С род. + С им.):

2 МНОГОСЛОВІЕ ^ε,

2 НЕРАЗЪМІА/ЗНАМЕНІЕ.

2 ОКЛЕВѢТАНІА/ДВЕРЬ.

2 БЛАДОСЛОВІА/ВОЖ.

2 ЛЪЖН/САВГА.

2 ВМНЕНІА/РАЗОРЕНІЕ.

2 ЗНЫНІА/ПРИЗЫВАТЕЛЬ.

По-нататък дефиницията продължава по същата схема, като генитивното окончание се заменя с дативно:

2 СЪНЪ/ПРЪТЧА.

2 СЪМЫСЛЪ/РАСПАНАНІЕ.

2 СЪХРАНЕНІЮ/ПОГУБЛЕНІЕ.

2 ТОПЛОТЪ/НСТВЪДЕНІЕ.

2 МОЛНТВЪ/ОМРАЧЕНІЕ.

Слово XI, 3/10, 90а

¹² Пикио, Р. Цит. съч.

Приложени са свободно и двете възможности за съчетаемост, присъщи на славянския език, при точно спазване на гр. словоред. В гр. текст конструкциите са оформени с родителен падеж за притежание (т. II, с. 319), а в превода на Теодосиевата Лествица дефиницията е изградена по схемата (С дат. + С им.) (83а—83б). Стихотворните редове и в двата преписа са оформени от допълнителни ритмоопределятели, каквито са еднаквите морфологични окончания и еднаквите суфикси. Те образуват множество морфологични и деривационни рими¹³: *нєрѣзвѣѣа — оклєветанїа — владословїа — змнленїа — знынїа*; *знаменїе — рѣзоренїе* и др. В гр. текст се римуваат генетивното окончание заедно с част от основата — *їас* (*ἀγνωσίας — καταλαλίας — εὐτραπέλειας — ἀκηδίας*) и суфиксите *-ος* и *-μος*, които обхващат две словообразователни категории — *nomina agentis* (*χειραγωγός, ὑπουργός, πρόδρομος*) и *nomina actionis* (*σχορπισμός — ράσπασνїе и ἀφανισμός — погвбленїе*).

Ритъмът не се нарушава и в случаите, когато структурните схеми се сменят прекалено често: (С дат. + С им.) + (С им. + С род.) + (С им. + П им.) + (Сим. + С дат.) + (С дат./род. + С им.).

нєстѣжнїе/ѣ,

попеченїѡмъ/ооложенїе.

бєспєчѣлїе/жнтїа.

пжтннкъ/бєспрѣтъкновєнъ.

вѣрѣ/заповѣдємъ.

печѣлн/втѣженїе.

Слово XVII, 3/10, 114а

Ἀκτημοσύνη/ἔστι
φροντίδων/ἀπόθεσις,
ἀμεριμνία/βίου,
ὀδοιπόρος/ἀνεμπόδιστος.

πίστις/ἐντολῶν,
λύπη/ἀλλότριος.

Т. II, с. 7

Сравнението с гр. текст дава възможност да се установи, че всички стихотворни редове в НП са представени с еквивалентни съответствия. Изключение прави енокоренната дума *пжтннкъ* за гр. *ὀδοιπόρος*. Предаването на тази дефиниция в рък. № 3/11 се отличава с известно преосмисляне на текста, което води до разместване на двете последни синтактични групи и някои промени в конструкциите. Броят на акцентите в колоните обаче не е нарушен, а това е решаващо за запазване на ритмично-интонационното единство:

пжтннкъ/бєспрѣтъченїа.

скрѣбн/втѣженъ.

вѣрѣ/заповѣдємъ.

3/11, 106а

Разновидност на разгледания тип дефиниция са ритмичните структури, които се състоят от три прости изречения със съставно именно сказуемо. Вєяко от тях задължително включва като обособена част една от следните дателни конструкции: *по творѣ, по дѣнствѣ, по сконствѣ*. При елипса на подлога и глагола-връзка втората и третата конструкция маркират началото на смисловата и синтактична цялост:

¹³ За тези термини вж. Верещагин, Е. М. К проблеме краєсогласїя слоз в византийской гимнографїи (в связи с анализом рифмы в древнеславянских переводах). — Вопросы языкознания, 1981, кн. 4, 36—37.

5 ЛЮБОВЬ, /по твор8/оубо, /зповленіє/бжїє

3 по елкв8/чаккмз/достжно.

3 по дѣнств8 же, /пїанство/дшн.

3 по свонств8 же, /источникъ/вѣры.

2 бездна/дльготрѣпнїа.

2 море/смѣренїа.

Слово XXX, 3/10, 201a. Срв. също и 122б, 189б.

Дефинициите могат да бъдат ограничени само до първите две конструкции и да съдържат много повече елементи на именния компонент, обединени в синтагми по посочените по-горе схеми. Освен на нивото на изречението синтактичният паралелизъм в тези случаи се осъществява и на нивото на синтагмата. В ритмични групи се обединяват и няколко кратки дефиниции с обща тематика:

5 ПАМЯ/СЪМЪРТНАА/Е, /ПОВЪСЕДНЕВНАА/СЪМЪРТЬ.

4 ПАМЯ же/исхода, /въсчасное/стенанїе.

4 СТРАХОВАНїЕ/оубо/СЪМЪРТНОЕ/Е,

4 СВОИСТВО/ЕСТЬСТВА/Ѡ ПРЪСЛЪШАНїА/ПРЪБЫВШЕЕ.

3 ТРЕПЕТ же/СЪМЪРТНЫИ/Е,

3 НЕПОКАЯНЫИ/СЪГРЕШЕНїИ/ЗНАМЕНїЕ.

Слово VI, 3/10, 68б

Вън от рамките на дефинициите, синтагмите от определение и определяемо се използват като ритмизиращо средство в откъси с дидактичен характер, които съдържат многобройни сравнения и изброявания:

ТЪСНЫИ/ПЖТЬ/ДА ЯВНТ ТИ/СКРЪЗЬ/ЧРЪВНАА.

ХЛЪБА/СКЖДОСТЬ./БЕЗЧЪСТїА/ПНВОУЧНЦЕНїА.

ХЖХНАНїА./ПОДЪСМНАНїА./ПОРЖГАНїА.

ѠСЪЧЕНїЕ/ВОЛЪМ'/СВОИМЪ.

ПРНРАЖЕНїИ/ТРЪПЕНїЕ.

ПРЪОБНДѢНїИ/НЕРЪПТАНїЕ.

ДОСАЖЕНїИ/НЖЖА.

Слово II, 3/10, 19б. Срв. и 10б, 183б, 3—6, 183б, 15, 184а.

В поетичните пасажии на Лествицата са засвидетелствувани и други типове паралелни конструкции, при които можем да говорим за изосинтактичност и изоритмичност на строфата¹⁴, но те не са така широко разпространени, напр. сег. страдателно причастие + инфинитив, на която в гр. отговаря *Accusativus cum infinitivo* или (къ + С дат. + С им.) с безпредложен дателен в гр. текст:

НЕПРАВДЪЕМ8/ТРЪПЪТН/КРЪПЦЪ.

ОКЛЕВЪТАЕМ8/НЕСЪЖАТН СЯ.

ОТЪЩЕТЪВАЕМ8/НЕ НЪСКОВАТН.

ВНННЖАВАЕМ8/НЕ ГНЪВАТН СЯ.

ОСЖАЕМ8/СМЪРНТН СЯ.

Слово II, 3/10, 20а

КЪ СТРАННОПРЪЕМСТВ8, /ЧРЪВОВОБЪЗІАДЕНїЕ/СЪПЛЪТАЕТ СЯ.

¹⁴ Пак там, с. 34.

къ ^АЛЮБВИ/БАЖ.

къ ^АРАСЖЕНИЮ,/ЛЮТОСТЬ.

къ ^АМЪДРОСТН,/ЛЖКАВСТВО.

къ ^АКРОТОСТН,/ЛЪСТНЕСТВО¹⁵.

Слово XXVI, 3/10, 155а

Често срещан композиционен похват в дефинициите е анафората. Като маркиращ елемент за началото на всяка нова ритмема тя оформя една синтактична конструкция-модел, която се повтаря във всеки от следващите колони. В повечето от случаите са налице серии от повтарящи се равен брой акценти:

3 ЛЮБОВЬ,/ПР^АРЪЧЕСТВЪ/ПОДАТЕЛЬ.

3 ЛЮБОВЬ,/ЧЮДЕСЕМЪ/ХОДАТАН.

3 ЛЮБОВЬ,/ОСЪАНІЮ/БЕЗНА.

3 ЛЮБОВЬ,/ИСТОЧНИКЪ/ОГНЬ.

2 ЕЛНКО/ИСТИЧЕТЬ,

3 ТОЛНКО/ЖЖЖШАГО/РАСПАЛВЕТЪ.

3 ЛЮБОВЬ,/АГГАСКОС/СТОАНІЕ.

3 ЛЮБОВЬ,/ПРЪСПВАНІЕ/ВЪЧНЫ.

Слово XXX, 3/10, 203б

Интерес от стилистично гледище представлява и един откъс от XXVI слово, изграден изцяло на принципа на епанастрофата (спирално повторение¹⁶). В него повтарящите се елементи в края на всеки колон и в началото на следващия са синтактични съчетания или отделно съществително име. Елипсата на сказуемото в изречението също изпълнява експресивна функция:

6 н охв^АЖЕНІЕ/ОУВО/ЗЛОУ,/РАЖАЕТЪ/ЎСВЪНЕНІЕ/ЗЛАГО.

4 ѱсв^АНЕНІЕ ЖЕ/ЗЛАГО,/НАЧАЛО/ПОКААНІЮ.

4 НАЧАЛО ЖЕ/ПОКААНІЮ,/НАЧАЛО/СПАСЕНІЮ.

4 НАЧАЛО ЖЕ/СПАСЕНІА,/ПРЪДЛОЖЕНІЕ/БЛАГО.

4 ПРЪДЛОЖЕНІЕ ЖЕ/БЛАГО, РОДНТЕЛЬ ТРЪДОМЪ.

Слово XXVI, 3/10, 177б – 178а.

По-нататък в текста се редуват триакцентни и четириакцентни серии, раздвижени от колони с 3 и с 5 ударения: 3/3/3/3/5/3/4/4/4/4/4/4. Освен прости и редуващи се изоколни серии в поетичните пасажи се откриват и серии в рамка. Пример за такава акцентна структура ни дава Слово V „За покаянието“ (3/10, 57б; 3/11, 53а; гр. I/205): 4/6/4/6/6/6/4/4/4/4/6.

Обикновено среднобългарските преводачи следват точно броя на ударенията в стихотворните редове на гр. оригинал. Несъответствия между превода и изходния текст се установяват най-често при наличието на двусловно съчетание на мястото на гр. композитум. Отклонения дават и двата преписа, но превеждането на сложна дума със съчетание е по-характерно за РП. В НП е засвидетелствувана и обратната замяна — ^АБЛАГОДЪВАНІН, 57б за гр. ἀγαθὸν ἐργασίας, I/205 (и ^АБАГЫ ДЪВАНІН, 3/11, 53а).

При предаването на анафората често пъти употребата на различни формални изразни средства в двата езика е в полза на славянския. Така срещу гр. форми за

¹⁵ Този пасаж съдържа още 9 стихотворни реда. Няма да го цитираме до края поради дължината му.

¹⁶ Жирмунский, В. Теория стиха. Л., 1975, с. 451.

м. и ж. род *εις*, *μία* и наречието *ἅπαξ* в двата среднобългарски превода се редуват само производни от един и същ корен:

4 *ѢДННО/ВЪ ВСЕН/ТВАРН/МЪСТО*

3 *ѢДННОЖ/ВНДЪ/СЛНЦЕ.*

3 н *ѢДННЪ/ПОМЫСЛЪ/МНОГАЖН*^х

2 *СМЪРЕНІЕ/РОДН.*

3 *ѢДННЪ/ТЪЧІЖ/ДНЬ*

3 *ВЕСЬ/МНРЪ/ПОРАДОВА СЛ.*

4 н *ѢДННА/СН/ЕСТЪ/ДОБРОДЪТВЪЛЬ*

2 *БЪСОМЪ/НЕПОДРАЖАННА.*

Слово XXV, 3/10, 140a

4 *Εἷς/ἐν πάση/τῇ κτίσει/χῶρος,*

3 *ἅπαξ/τεξέεται/ἥλιον.*

3 *καὶ εἷς/λογισμὸς/πολλάκις*

2 *ταπεινώσιν/τέτοκε.*

3 *Μία/καὶ μόνη/ἡμέρα*

3 *πᾶς/ὁ κόσμος/ἡγαλλιάται.*

4 *καὶ μία/αὐτῆ/ἐστὶν/ἄρετῆ*

2 *τοῖς δαίμοσι/ἀμίμητος.*

Т. II, с. 103

Максимален звуков ефект в НП е постигнат и чрез трикратното повторение на местоимението *нно*, употребено със значение на *ἄλλον* и *ἕτερον*. Във втората част на анафоричната група преводачът се отклонява от гр. оригинал, като редува несвършен и свършен вид при еднокоренните инфинитивни форми, което е безспорно доказателство за неговия „филологически“ усет¹⁷:

2 *нно/еже смѣреномъдровати*

3 н *нно/еже подвнсаѣти сѧ/смѣреномъдрити*

3 н *нно/еже хвалити/смѣреномъдраго.*

2 **Ἄλλο/τὸ ταπεινοφρονεῖν,*

3 *καὶ ἄλλο/τὸ ἀγωνίζεσθαι/ταπεινοφρονεῖν,*

3 *καὶ ἕτερον/τὸ ἐπαινεῖν/τὸν ταπεινόφρονα.*

Освен анафората и синтактичният паралелизъм оформянето на ритмичните текстове включва цяла система от допълнителни ритмични сигнали, свързани с изискването за по-ясно и отчетливо отграничаване на колоните — вътрешни и крайни рими, повторение на един и същ корен, асонанс, алитерация, противопоставяне. В превода, който ни представя рък. № 3/10, средновековният книжовник е успял да предаде всички стилистични особености на поетичната реч на оригинала. В дефиницията към XV слово (99б) на асонанса със звук *υ* в гр. стих съответствува звукът *е*, а на двукратноупотребения корен *-σωματ-* отговаря *-тълес-*:

2 **Ἀγνεία/ἐστὶ*

4 *φύσεως/ὕπερ φύσιν/ὕπερ φύσιν/ἄρνησις,*

4 *καὶ ἀσωμάτων/σώματος/θνητοῦ/καὶ φθαρτοῦ*

3 *παράδοξος/ὄντως/ἄμιλλα.*

Слово XV, т. I, с. 337

2 *чтота/ѣ,*

4 *ѣства/паче ествъ'вное/выше ѣства/вързженіе.*

¹⁷ Лихачев, Д. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. — В: Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. Доклады советских ученых на IV Международном съезде славистов. М., 1960, с. 114.

4 н безтѣлеснынъ тѣлесе/мрътѣвнаго/н тлѣннаго

3 прѣславное/въ истинѣ/общеніе.

3/10, 99б

За сравнение ще цитираме и РП, в който отклоненията от гр. образец са не само във формално, но и в смислово отношение:

2 чнстота/ѣ

3 естествоносе/выше естѣства/ѡвръженіе.

3 н тѣлесе/тлѣннаго/н сѣмртнаго,

4 прѣславное/по истинѣ/къ бесплѣтнымъ/ѡбщеніе.

Срещат се и такива пасажи, в които евтимиевият преводач е постигнал по-богата мелодичност и изразителност на стиха чрез внасяне на нови коренни съзвучия и ритми, които липсват в гр. текст. Срв. напр. на молитвѣ моленіа — εὐπροσε-

υχῆς δεήσει (РП—на млтвѣ прошеніа) или инверсията сѣдѣн прѣстож перістаμένος

δικαστή (РП—прѣстож сѣдѣн), чрез която се уеднаквяват крайните гласни във втория и четвъртия колон. В интерес на звуковата хармония е и предаването на гр. причастия періσταμένην и παρέχουσαν само с активни форми, а също и преводът на гр. съюз за цел ѱνα с ѱко да (РП—да):

4 стани/на млтвѣ/моленіа/сѣ трепетомъ.

3 ѱко ѡсѣжденнкъ/сѣдѣн/прѣстож.

4 ѱко да възнѣшннмъ/вндомъ/н възнатрѣннмъ/ѡбычаемъ.

4 вгасншн/ѱрость/прѣведнаго/сѣдѣж.

4 не трѣпнт бо/прѣзрѣтн/дшж/вдовж

2 сѣ волѣзнѣж/прѣстожщж,

3 н трѣды/нетрѣднмъ/дажщж.

Слово VII, 3/10, 73а

4 Στήθιν ἐν προσευχῆς/δεήσει/σύντρομος

3 ὡς κατάδικος/περίσταμένος/δικαστή,

4 ѱνα τῷ ἐκτός/εἶδει,/καὶ τῷ ἐντός/ἦθει,

4 κατασβέσεως/θυμὸν/δικαίου/Κριτοῦ.

4 Οὐ γὰρ φέρει/ὑπερορᾶν/ψυχὴν/χῆραν,

3 καταδύνως/αὐτῷ/περίσταμένην,

3 καὶ κόπους/τῷ ἀκόπῳ/παρέχουσαν.

Т. I, с. 259

Изследваният материал като цяло дава възможност да се установят основните принципи в преводаческите концепции на книжовниците, работили през два последователни периода от развитието на Търновската литературна школа през XIV в. Стремещт към максималното сближаване на превода с изходния текст, към равностойното зачитане на неговата формална и смислова идентичност е водещото начало в преводаческата практика на двата книжовни кръга, но то се прилага с много по-голяма последователност през последната четвърт на века. Преписът на Теодосий от 1364 г. отразява един смислово точен, но по-свободен превод, както по отношение на основния принцип на превеждане 1:1, така и по отношение на гр. словоред. Ритмичността на фразата, характерна за гр. оригинал, е предадена и в двата среднобългарски текста, но изящната поетична форма и богатството на звукови съчетания е характерно в много по-висока степен за НП. Преводаческите сполуки в това отношение се свързват с определени белези на художествения стил

„плетение словес“¹⁸. Независимо че този стил е имал вече своите корени в по-ранната византийско-славянска литературна традиция, разгъването му именно през XIV в. е в съгласие с онези особености на литературния езиков израз, които се издигат от Евтимиевите книжовници¹⁹ в система от норми. НП се отличава с по-голяма близост до гр. словоред и с намирането на равностойни граматични средства при превеждане на конструкциите. Словоредните различия са незначителни и се свеждат до разместване на отделни думи или съседни словосъчетания (85б, 111а, 174а). По-големи отклонения се наблюдават в РП (25а, 18б, 79а, 92а, 159а, 168а). На две места и в двата преписа има добавени фрази без гр. съответствия.

При превода на граматичните единици различията между двата среднобългарски текста и оригинала се появяват най-често при замяната на гр. Gen. possessivus с прилагателно име, което е стара славянска особеност. Конструкциите с прилагателно са по-характерни за РП, докато НП се стреми да запази генитивната форма: *бл҃жѣноє оумрѣтїє* (3/11) — *бл҃жда оумрѣтїє* (3/10); *г҃л҃бѣнна ср҃цѣна* (3/11) — *г҃л҃бѣнна ср҃ца* (3/10) и др. Колебанието между родителен и дателен падеж в притежателна функция се наблюдава и в двата превода с превес на дателната употреба в рък. № 3/11. Разлики при предаването на други типове конструкции се отбелязват сравнително рядко.

Най-многобройни са текстологичните варианти, които се проявяват на лексикално и словообразователно равнище. В НП прецизирането на смисловите еквиваленти обхваща както отделни лексеми, така и представките, които са водели до известна неточност в семантиката на думата:

РП	НП	ГР.	
сѣкрѣвенїє (25а)	ѡложенїє (27а)	ἀπόθεσις	I/193
часовомъ (10б)	вѣздѣхѣ ^т (10б)	ἀέρον	I/45
любы (138а)	желанїє (150а)	πόθος	II/135
крѣпость (173б)	творъ (189б)	ποιότητα	II/269
ѡткрѣвенїє (173б)	вѣстникъ (189б)	μηνυτής	II/269
пѣма (167б)	нахоженїє (183а)	ἔπειξις	II/247
сѣдѣтель (83а)	прѣзываетъ (90а)	κλήτωρ	I/319
чнстнтель (152а)	ннзложнтель (166б)	καθαιρέτης	II/189
прнпѣтаєт сѣ (142а)	сѣпѣтаєт сѣ (155а)	συμπέλεκται	II/153

Примерите могат да се увеличат. Има случаи обаче, при които лексемите в РП са по-близки по форма и по значение до гр. съответствие: *сѣслажнтель* 3/11, 138а — *сѣл҃жѣвннкъ* 3/10, 150а — *συλλειτουργός* II/137; *творнтельница* 3/11, 185а = *ходатан* 3/10, 203б — *παρεκτιγή* II/315 и др. Понякога вариантите са свързани с използването на две различни значения от семантичната структура на гр. дума: *дарованїемъ* 3/10, 189б — *бл҃годѣтѣ* 3/11, 173б — *χαρισμάτων* II/269 от гр. *χάρισμα* — „милост, благоденствие, дар“²⁰. Най-голямата част от текстологичните варианти са лексикални синоними. Между тях съществуват постоянни двойки, всеки от членовете на които е предпочитан в един от преписите: *прѣзорствѣ* (3/10) — *грѣдостн* (3/11); *осѣанїа* (3/10) — *просѣщенїа* (3/11); *вѣстѣлесннмъ* (3/10) — *вѣспѣтнхъ* (3/11); *прѣспѣанїю* (3/10) — *оуспѣхъ* (3/11) и др.

¹⁸ Пак там, с. 95—152. Вж. и изброяването на безелите на „плетение словес“ у Грифуновић. Б. Азбучник српских средњовековних книжевних појмова. Београд, 1974, 234—236.

¹⁹ Миличева, А. Традиционно-книжна норма и развойни тенденции в синтаксиса на среднобългарския литературен език през XIV в. — В: Славянска филология. Езикознание. Т. 15, 1978, с. 246.

²⁰ Срв. Lampe, G. W. H. A Patristic greek lexikon. Oxford. University Press, 1972.

Пряко отношение към ритмичната организация на изследваните преводни текстове имат словообразователните синоними. Конкуренцията на суфиксите се включва като активен елемент при създаване на деривационните рими. В този процес най-голямо е участието на суфиксалните производни с наставка -ннѣ. Този словообразователен тип доминира не само в Лествицата, но и в системата на българския книжовен език от XIV в.²¹: БДВНІѢ, РАЖНСАНІЮ СЪКРВШЕНІѢ. СЪИНОМЪ НЪБАВЛЕНІѢ,

СЛЪЗНО ОКО. ОУМАГЧЕНО СРЦѢ. ПОМЫСЛО ХРАННО. БРАШНОМЪ НСАЧЕНІѢ. ДЪХОВО СТОНЛЕНІѢ. ДЪЗКЪ ОУМЖЧЕНІѢ. МЪЧТАНІЮМЪ ПРОГОНЕНІѢ. 3/10, 1196. Образованията преобладават най-вече в често срещаните изброявания: МОА ДЪЩЕРА ЛЪНОСТЬ, МНОГОСЛОВІѢ. СМЪХОТЕОРОЕНІѢ. БЛАДОСЛОВІѢ. ПРЪВРЪКАННѢ. ЖЕСТОКА ВЪА. НЕПОСЛЪШАНІѢ. НЕЧУЕСТВІѢ. ПЛЪНЕНІѢ. ВЕЛѢХВАЛЕНІѢ. ПРЪДРЪЗАНІѢ. МНОГОЛЮБІѢ. (3/10, 99а, срв. и 1476). Съществителните с наставка -ннѣ намират по-голямо приложение на стилистично равнище в НП. На 7-те образувания с този суфикс в цитирания пример в рѣк. № 3/11 отговарят само 4 производни. Явлението, съпоставено с гр. текст, има характер на асиметрия. Дериватите със суф. -ннѣ превеждат съществителни имена с различни форманти (-σις, -σία, -ή, -μα, -μος, -της, -ία /-εία/, -τέριον), които се отнасят към няколко словообразователни категории (nomina actionis, nomina attributiva, nomina loci): διάλυσις I/319 — разореніѣ 3/10, 90а, 3/11, 83а; παρρησία I/353 — дръзновеніѣ 3/10, 99а (дръзость 3/11, 916); ἐναλλαγή II/41 — прѣмѣненіѣ 3/10, 1226, 3/11, 1136; εὐρημα II/59 — извокрѣтеніѣ 3/10, 1276, 3/11, 118а; φωτισμός II/269 — просвѣщеніѣ 3/10, 1896, 3/11, 1736; θρασυτής I/353 — прѣдръзаніѣ 3/10, 99а, 3/11, 916; μεγαλαυχία I/355 — велѣхваленіѣ 3/10, 99а (велѣхваліѣ 3/11, 916); ἐμφανεία II/269 — явленіѣ 3/10, 1896, 3/11, 1736; σκorpionστήριον II/41 — расточеніѣ 3/10, 1226 (разсыпаніѣ 3/11, 1136).

При анализа на словообразователните синоними се установява, че в НП най-често се заменят непродуктивни и слабопродуктивни деривати с производни от продуктивните словообразователни типове -ннѣ и -тель, които в рамките на българския литературен език от XIV в. са стилистично диференцирани: дръзость 3/11 — дръзновеніѣ 3/10, прилог 3/11 — приложеніѣ 3/10, повѣда 3/11 — повѣжденіѣ 3/10, велнчнѣ 3/11 — велнчаніѣ 3/10, възпомнчн 3/11 — възпомнчателъ 3/10 и др. Замяната на наставките е подчинена на стремежа към създаване на повече звукови повторения и допълнително ритмизиране на фразата. Примери се откриват в почти всички разгледани сегменти от текста на Лествицата: ласкателъ ѣ, бѣсо слѣжнтелъ. прѣзорствѣ ржководецъ. повѣрѣзенію потрѣвнтелъ. добрын погѣвнтелъ. лѣстець пжтю. (3/10, 1236); ласкателъ ѣ, бѣснмъ слѣга. грѣдостн рожъ. ѣмнленію потрѣвнтелъ. добрын пагѣвннкъ. лѣстець пжтн. (3/11, 1146); Κολακευτής ἐστι δαιμόνων διάκονος, ὑπερηφανίας χειραγωγός, κατατύξεως ἐξολοθρευτής, καλῶν ἀφανιστής, πλάνος ὁδοῦ. II/45 Сравни и следните откъси: мнрскын блажнтелъ. бжн облѣгателъ. 3/10, 926 — мнрскын блжнтелъ. бѣ облѣжннкъ. 3/11, 856; плача желателъ н дѣлателъ. . . любѣ вѣгателъ 3/10, 1236 — плачу любовннкъ нли дѣлателъ. . . любви вѣгѣнъ 3/11, 20а.

²¹ Мострова, Т. Тенденции в словообразуването на съществителните имена в българския книжовен език от XIV век. — В: Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 2. История на българския език. С., 1987, с. 177 и 181.

Средновековните преводачи проявяват и различно отношение към сложните думи в гр. оригинал, което се отразява при разпределението на акцентите в отделните колони. НП се характеризира със стриктно предаване на гр. модели при калкирането и с определена склонност към употребата на композита. Установяват се случаи, когато в текста се появяват сложни образувания срещу гр. словосъчетания: *чрѣвовъзгяденїа* 3/10, 183a — *γαστρί μαρούας* II/247 (*възгяденїа* 3/11, 676); *пнѣвочнїценїа* 3/10, 196 — *πνευματικῶν* I/75 (*пнтіе учнїенно* 3/11, 186). РП проявява по-голяма умереност в това отношение и по-голяма свобода в процеса на превеждане: *злѣпомннанїа* 3/11, 1676 — *μνησικαχίας* I/287 (*паматозлѣбію* 3/10, 1836). На няколко места акцентните структури се нарушават от употребата на съчетание *вм.* композитум в гр. текст: *жданїе доброхвалное* 3/11, 75a — *εὐφρίας* I/287 (*блгохваленїа* 3/10, 81a) и др.

Паралелното изследване на ритмично-интонационните структури в двата превода на Лествицата показва, че славянските преводачи са използвали свободно този стилистичен похват, като са намерили еквивалентни граматични и деривационни средства, съобразени с възможностите на българския книжовен език, без да нарушават гръцкия словоред и ритмизацията на текста.

СЪКРАЩЕНИЯ

НМРМ — Национален музей „Рилски манастир“

рък. — ръкопис

гр. — гръцки

С — съществително име

П — прилагателно име

М — местоимение

Прич. — причастие

сег. — сегашно

им. — именителен падеж

род. — родителен падеж

дат. — дателен падеж